

*Gerő András: Térerő. A Kossuth tér története.
(Habsburg történeti monográfiák 3.)*

Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008. 247 oldal.

Mindenképpen örvendetes, amikor egy korábban inkább társadalom-, politika- és eszmetörténetben elmélyülő történész, jelen esetben Gerő András, figyelme a tértörténet felé fordul. A kiállítását és méretét tekintve impozáns könyv az általa szerkesztett sorozat harmadik köteteként látott napvilágot, melyben a szerző a fővárosi Kossuth tér múltjának történeti feldolgozását ígéri. Mint Gerő megfogalmazta, munkája „azokról az emberi szándékokról, akaratokról, cselekvésekről szól, amelyek formálták, jelképes és eszmei tartalmakkal töltötték, töltik fel a teret.” (6.) Pár mondattal később viszont fő célkitűzését már a „tér sajátos, evilági misztikumá”-nak megfejtésében fogalmazta meg. Ez a semmiképpen sem hagyományos történetírói célkitűzés természetesen felfokozza a téma iránt érdeklődő olvasó várakozásait.

A terjedelmet tekintve némileg csalódást kelt, hogy a kötet ugyan majdnem 250 oldalra rúg, ám maga a monografikus feldolgozás ennek még a felét sem teszi ki. Ráadásul a gazdag képanyagnak köszönhetően a főszöveg még rövidebbnek tűnik. Az utószó elhelyezése egyértelműen jelzi, hogy a monografikus rész hol ér véget (89–91.). A könyv hátralévő részét a „Térsajtó” névre keresztelt összeállítás tölti ki, amely – továbbra is sok-sok fotó társaságában – a Kossuth térrel, az itt lezajlott eseményekkel, történésekkel kapcsolatos újsághíreket sorakoztat fel minden magyarázó szöveg nélkül. Ennek a résznek a szerepét illetően csupán egy alig észrevehető utalás történik a szövegben (erről később), vagyis tulajdonképpen a monográfia függelékének tekinthetjük. A kötetet névmagyarázat és névmutató egészíti ki: bár erre vonatkozóan bizonytalanságban marad az olvasó, magyarázat feltehetően csak azokról található, akiket egynél többször említ a szöveg. Az életrajzi vázlatokkal kapcsolatban egyetlen apró, ám lényeges hibára kell rámutatni, a szociáldemokrata párt nevének téves használatára. A szocdem politikusoknál említett „Magyar Szociáldemokrata Párt” sohasem létezett, csak a nevében is a munkásmozgalom nemzetköziségét kifejező Magyarországi Szociáldemokrata Párt. (Amely azután 1939-től a kommunista pártba való beolvasztásáig SZDP néven működött tovább.)

Gerő András szerint bár majd minden magyar településen van Kossuth Lajosról elnevezett tér, a „köznyelvben” a fővárosban található közterület „a” Kossuth tér, amelyet „senki” sem téveszt össze egy másikkal (6.) sem. Amennyiben a köznyelv az „országos” (értsd fővárosi) sajtó Budapest-centrikus nyelvét jelenti, akkor ez feltehetően így van, ám egyébként mindig a kontextus szabja meg, melyik Kossuth térről van szó.

A szerző a tér történetének kiindulópontjául, legalábbis fizikai-topográfiai értelemben, az Országház idehelyezését, az épület alapozásának kezdetét

választotta, hiszen a mai tér kialakításában ennek volt központi jelentősége, mondhatni, a Parlament szervezte meg az előtte lévő teret. (Szimbolikus és spirituális értelemben a történet még később kezdődik.) Az előtörténet hiányában azonban megválaszolatlanul marad nemcsak az, hogy miként nézett ki a tér korábban, hanem az is, hogy például miként illeszkedett a modern városfejlesztés és városépítés folyamatába az Országház idehelyezése. Csupán a fizikai-topográfiai térről szóló fejezetben, a tér elnevezésével kapcsolatban olvashatunk valamit a tér korábbi múltjáról. Megtudhatjuk, hogy az itt található városi kikötőről kapta a Tömő tér nevet, majd egy zárójeles megjegyzésből értesülhetünk arról, hogy eredetileg nem is egy, hanem két tér volt itt korábban, a másikat Vízmű térnek nevezték. A (félkész) Országház 1896-tól adta a tér nevét, melyet 1927-től hívnak Kossuth Lajos térnek.

Gerő András az előszóban elhárít magától mindenféle módszertani-elméleti fejtegetést (helyette „lehetőleg kifejező és releváns fogalomhasználatot” kívánt alkalmazni, mintha a kettő kizárná egymást), és a városi terek történeti irodalmából sem merít sokat. A téma komplexitására hivatkozik, ám véleményem szerint éppen a komplexitás követelné meg valamiféle értelmezési keret felvázolását, ráadásul semmi sem zárja ki többféle szemléletmód, többféle elméleti konstrukció alkalmazását. Érthetetlennek tűnik például az a magyarázkodása, miszerint a tér fizikai történetéhez abszurd lenne emlékezetközpontú elbeszélésmódot használni: valójában ez távolról sem abszurd, sőt, inkább izgalmas lett volna. Ráadásul hiába állítja, hogy a köztéri események – eltérő jellegük miatt – nem „gyömöszölhetőek bele” semmilyen elméleti konstrukcióba, hiszen ő maga „gyömöszöli bele” azokat, amikor a szimbolikus térhasználat különböző kategóriáiba sorolja és címkével látja el őket. Valamilyen elmélet tehát mégiscsak áll a háttérben, még ha azt a szerző nem is fejt ki.

Az első fejezetben Gerő a Kossuth térrel mint fizikai-topográfiai entitással kapcsolatban annak a véleményének ad hangot, hogy a „tér története [...] nem a teret körülvevő épületek históriája.” (11.) Ez igaz, bár nehéz a tér fizikai létét elszakítani a körbeölelő épületek fizikai látványától, hiszen a teret ezek szervezik meg, ezek hozzák létre, házak nélkül csupán térnek kinevezett földterületként létezne. Meglepő módon azonban ez a dimenzió teljesen kívül maradt a szerző horizontján: a kövezetről, az itt áthaladó, illetve ide torkolló utakról, a közlekedésről vagy a parkosításról egyáltalán nem esik szó. A fejezet rövid áttekintést ad a tér nagyságáról, határaitól, kialakításáról, majd a tér – ma is álló – épületeinek keletkezéséről. A korábbiakra csak elvétve utal a szöveg, vagyis nem tudhatjuk meg, milyen vizuális térélménye lehetett mondjuk egy 1912-ben, 1934-ben vagy 1950-ben idetévedt látogatónak. Legalaposabban természetesen az Országházról van szó, amely olyannyira uralja a teret, hogy teljesen aszimmetrikussá is teszi azt, hiszen a többi épület (a Curia kivételével) arányaiban meg sem közelíti, ráadásul neogótikus épület sincs több a környéken. Az eredeti elképzelésekkel szemben nem egy csupa középpülettel övezett tér jött létre, a lehetséges okokkal kapcsolatban azonban a szerző nem bocsátkozik találgatásokba.

A következő fejezet „A szimbolikus tér” címet kapta, és a Kossuth téren lezajlott tömegmegmozdulásokat veszi számba. Az Országház kezdettől fogva a politikai hatalmat szimbolizálja, függetlenül attól, hogy a Parlament mint intézmény milyen szereppel, jelentőséggel bírt a korabeli döntéshozatali folyamatokban, így mágnesként vonzza a politika világában manifesztálódni kívánó szándékokat, melyek megvalósulását a Parlament előtt lévő tér tette lehetővé. Ezeket a tér által vonzott eseményeket tekinti tehát végig a szerző, pontosabban ezek közül a „jellemzőeket”. Leírásukkal bevallottan nem sokat bíbelődik, mondván, ezt elvégzi a kötet részét képező sajtóvalogatás és képanyag, saját történelmi feladatának csupán „a politikai-hatalmi tér kontextusa mentén” való értelmezést tekintette (33.). Valójában persze már a pusztán leírás, az alkalmazott szóhasználat, bizonyos elemek kiemelése, sőt, bizonyos fényképek és újságcikkek kiválogatása is értelmezés. Következésképpen, ez a fejezet részint a „Térsajtó” című összeállításban folytatódik, részint feloldódik a kötet gazdag képanyagában. Ennek ellenére a szerző nem aknázza ki az impozáns képanyagban rejlő lehetőségeket, nem igazán foglalkozott a képek forrásként való felhasználásával, amelyek így jobbra csak díszítő elemként vannak jelen a kötetben.

Maga a fejezet először a hatalom manifesztációját kifejező aktusokat veszi sorra. A szerző megállapítja, hogy a Parlament önmagában vonzza a hatalom önreprezentációs aktusait, arról azonban nem szól, hogy esetleg még milyen más helyszínek gyakoroltak hasonló hatást. Főleg az új rezsimok mutatták meg magukat előszeretettel a téren: 1918 novemberében a (nép)köztársaság, 1919 márciusában a tanácsköztársaság, 1946. február 1-jén a köztársaság ünnepelte itt magát, és itt „kiáltották ki” a köztársaságot újra 1989. október 23-án. Feltűnő, hogy mennyire nem használták a teret hivatalos állami ünnepek megrendezésére: ugyan 1965 és 2006 között itt zajlott a katonai eskütétel, az 1990-es években néhányszor itt tartották az október 23-i ünnepeket, ám a protokolláris állami nagyrendezvények rendszeres helyszínévé nem vált a tér. A szerző „a hatalom” önreprezentációjához sorolja az 1990 őszi, a taxisblokád idején szervezett kormánypárti tüntetést, valamint a 2002. évi választások két fordulójának közötti kormánypárti nagygyűlést. Ezekben az esetekben azonban nem a „hatalom”, hanem az immár demokratikus hatalom keretein belüli politikai csoportok erődemonstrációjáról beszélhetünk.

A szimbolikus térhasználat második nagy csoportját alkotják a tiltakozást kifejező tömegesemények, amelyeket szintén a fennálló hatalmat szimbolizáló Országház vonzott a Kossuth térre. Kezdetben – sőt jellemzően később is – főleg a szociáldemokraták használták erre a teret: 1905-től kezdődően rendszeresen tartottak itt választójogi tüntetéseket, de tömegrendezvényeket tartottak itt 1919 elején (kormánypártként, a kommunisták tüntetésével egy időben), majd 1919 októberében (ismét ellenzékiként) és 1946-ban is. A kommunista diktatúra időszakában, egészen a nyolcvanas évek végéig, nem volt lehetőség a protestálás nyílt, tömegtüntetés formájában történő kifejezésére. 1988 őszi került sor a Bős–Nagyvaros – a könyvben „Nagyvaros–Gabcsikovo” (38.) – elleni és az

alternatív katonai szolgálat bevezetéséért rendezett tüntetésekre. 1989–1990-től már rendszeresek lettek az ilyen jellegű események, egészen 2006 őszéig, amikor több mint egy hónapon át tartó, a szerző által „életvitelszerűnek” aposztrofált demonstráció zajlott a kormányfő távozását követelve. (Ezt követően hosszú ideig nem volt lehetőség tiltakozó tüntetések rendezésére a téren, erről azonban a kötet nem tesz említést.)

A tömegmegmozdulások harmadik nagy csoportját azok az események képezik, amelyeket Gerő András „kegyelmi pillanatoknak” nevez: a hatalom kapujában lévők éppen a hatalom megragadásának pillanatában jelennek meg nagy tömeg előtt a téren. Három eseményt sorol ide: az 1918. október 28-i népgyűlést, amely Károlyi Mihály hatalomra kerülését előzte meg; 1919. november 16-át, amikor a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg bevonult a fővárosba, s az esemény az Országház téren rendezett ceremóniával végződött; 1956. október 23-át, amikor a Parlament előtti tömeg Nagy Imrét követelte kormányfőnek. Megvallom őszintén, én nem sok közöset látok a háromban. Az első és a harmadik sokkal inkább a „protest” kifejezésének tűnik (az elsőt ellenzéki erők szervezték, míg a legutóbbi – ebben a szakaszban már – spontán tömegakció volt), hiszen sem Károlyi, sem Nagy Imre nem volt hatalmon, bár *utólag* nem tűnik kérdésesnek, hogy oda kerültek. A második esetben viszont *de facto* már Horthy kezében volt a hatalom, így a jól megszervezett és felépített aktust hatalmi önreprezentációként értelmezhetjük. Úgy érzem tehát, hogy semmi sem indokolja ennek a külön kategóriának a felállítását.

A tér többször volt színhelye a politikai kegyeletnek is, melynek során halotti szertartás színterévé, s ezáltal mintegy szakrális helyszínné is vált. Először nem is államférfiakat ravataloztak fel itt, hanem – 1919 februárjában – a Népszava védőit, majd a tanácsköztársaság vöröskatonáit (előbbieket kommunista fegyveresek támadásában, utóbbiak a dunai monitorok lázadóival folytatott harcban estek el). Később már nem találták méltónak arra a „közembert”, hogy innen kísérjék utolsó útjára. Erre csak olyan „nagy” emberek voltak méltóak, mint Apponyi Albert, Gömbös Gyula, Teleki Pál, Horthy István, majd Bajcsy-Zsilinszky Endre, Károlyi Mihály, még később Antall József. Kádár Jánosnak a pártközpontban lévő ravatalához tartó emberek sora is érintette a Kossuth teret.

Külön említi a kötet a „besorolhatatlan tragédiát”, az 1956. október 25-i sortüzet. Azon lehet vitatkozni, hogy pusztán Nagy Imre miniszterelnöksége miatt nem sorolható sem a hatalom melletti, sem az elleni tüntetések közé (szerintem protestálásként értelmezhető), az azonban kétségtelen, hogy az egyetlen tömeggyilkosság volt a téren.

A záró alfejezetben („Az apolitikus tér”) a szerző pár bekezdés erejéig kitér a mindennapi térhasználatra is, így megtudhatjuk például, hogy a 2000-es évek elejéig az egész teret be lehetett járni, azóta viszont – legalábbis a könyv megjelenéséig – biztonsági korlátok („sáv”) csúfítják a teret. Alapvetően azonban itt is a rendkívüli eseményekre koncentrálnak a szerző, amelyeket ő nem sorol a politikához. A szövegben nem említi, de minden bizonnyal nem véletlenül található

itt egy kép 1947-ből, új autóbuszok ünnepélyes átadásáról: még ha nyers közvetlenségben nem hatalmi kérdésről van is szó, szimbolikusan (!) nagyon is politikai tettnek számított. (Nem véletlen, hogy a Parlament előtt került rá sor.) De ugyanilyen politikai tettnek tekinthető a szövegben is említett karácsonyfa-állítások, műjégpályák, gyereknap rendezvények, fesztiválok ide helyezése is, hiszen politikai döntés eredményeiről van szó. Egyébként is nehezen értelmezhető, egy demokratikus rendszerben pedig egyenesen érthetetlen a *civil* és a *politikai* éles megkülönböztetése, sőt szembeállítás. Már amennyiben mindkettőt a polgároknak a köz ügyeivel való foglalkozásaként értelmezzük. Hasonlóképpen nehezen értelmezhető az egész fejezet végkicsengése, miszerint sürgős lenne „civilizálni” a teret. Ez vajon mit jelenthet? Depolitizálni vagy rendezni, civilizálttá tenni? A kérdésre az utószóban ismételten visszatér a szerző. Nézzük meg, ott választ találunk-e a kérdésre.

Az előszóban és még inkább az utószóban a szerző bőven szól arról, miért is született meg ez a könyv. Mint kiderül, a fő inspirációt a szerző korábbi, hasonló tematikájú munkájából merítette. Már 1990-ben, amikor angol és német nyelven könyve jelent meg a Hősök teréről, tudta, hogy szükség lenne a Kossuth tér történetének feldolgozására is. Az utószóból megtudhatjuk, hogy erre miért éppen most kerített sort: a 2006 őszen lezajlott tüntetések után Gerő András saját térrendezési ötlettel állt elő, amelyet a politika is felkarolt. Szerinte ugyanis civilizációs szükséglet a tér megújulása, mivelhogy az „civilizatorikusan elavult” (89.). De miben is áll ez az elavultság? A szerző két okot említ. Először is a parkolási gondokat és a biztonsági megfontolásokat, amelyeket szerinte közpark létesítésével és mélygarázzsal lehetne megoldani. Miután a mindennapi térhasználatról előzőleg nem sok szó esett, nem igazán világos, hogy az ide álmodott közpark miként illeszkedne a tér (és a térhasználat) történetébe. A megújítás másik fő indoka a „minden elméletet megcáfoló innovatív demonstráció” (89.). Ettől lenne tehát „civilizálatlan” a tér? A cél tehát az ehhez hasonló tüntetések (vagy minden tüntetés) megakadályozása, szakítás a korábbi térhasználattal? Vagyis az, hogy a Kossuth tér szűnjön meg szimbolikus tér lenni? Akkor lesz civilizált a tér, ha a „civiliek” (a „polgárok”) nem használhatják véleményük kifejezésére? Az apolitikus térhasználat illetően propagálása több, demokráciaértelmezéssel kapcsolatos kérdést is felvet.

A könyv legnagyobb terjedelemben a spirituális Kossuth térrel foglalkozik. Az Országházat Gerő András alkotmány-templomként értelmezi, vagyis az épület szentély-jellege szakralizálta magát a teret is. Ez a fejezet a tér spiritualizálásáról szól, amely itt egyet jelent a szoborállítások krónikájával. Elsőként, 1906-ban Andrassy Gyula szobra került ide (a legbővebben ezzel foglalkozik a szerző), majd a harmincas évek végére lényegében „beépül”-t a tér. A második világháború után, részben a háborús pusztítások, részben az új rendszer tisztogatásai következtében több szobor (Andrassy, Nagyatádi Szabó István, Tisza István, „a nemzet vértanúi”) eltűnt a térről, illetve 1952-ben új Kossuth szobor került a régi helyére. A hatvanas évektől azután ismét benépesült a tér (Károlyi Mihály Tisza

helyére, József Attila Andrassy helyett), sőt napjainkra túlszűfoltta is vált, mivel 1965-ben zászlórúd („országzászló”), majd 1989 után több 1956-os emlékmű is került ide. Gerő András „a spiritualitás grimaszaként” szól Kovács Béla 2002-ben felállított szobráról, amely egy gyalogosan nehezen megközelíthető helyen áll, ráadásul a szerző szerint személye meg sem közelíti a téren állók (vagy korábban állók) jelentőségét. A Kossuth tér tehát spirituális értelemben végképp túlterhelte vált. Kérdés, hogy ez milyen következményekkel jár. Vajon az emlékhelyek (emlékezeti helyek) túlburjánzása nem fordul-e a visszájára? Ez a probléma, sajnos, reflektálatlanul marad: Gerő szerint a téren minden a hatalomról szól, így ő is csak erről beszél.

Gerő András a kötet előszavában ezt írta: „Őszintén remélem, hogy a könyv okadatolt magyarázatot ad arra, amivel a Kossuth tér kiérdemelte a határozott névelőt; azt a kiemelt szerepet és jelleget, amit a magyar kultúrában betöltött és betölt.” (7.) Meglátásom szerint ezt a magyarázatot a szerző nem adja meg, sőt, mint probléma sem nagyon jelenik meg a munkában. A térerő forrása ugyanis meglehetősen egyszerű, hogy azt ne mondjuk, banális: itt épült fel az Országház, amely – szimbolikus és spirituális értelemben – az ország politikai központjává tette a teret is, amely azután mágnesként vonzotta egyrészt a politikai tömegmozdulásokat, másrészt a nagy államférfiak szobrait. Ha ennyiből állna a tér „evilági misztikuma”, úgy nem látszik indokoltnak történeti problémaként foglalkozni vele. Ráadásul úgy tűnik, mintha a szerző maga próbálná misztifikálni a teret.

A *Térerő* egy jól összeállított, a szerző többi munkájára is jellemző élvezetes stílusban megírt könyv, amely méltán tarthat számot a laikus közönség érdeklődésére is. A nem laikus olvasó persze – az adekvát elméleti keretek hiánya következtében – úgy érezheti, hogy a könyv épületek, szobrok és „nagy jelentőségű” tömegesemények pusztá füzére, bédekkerszerű felsorolása, amelyet a hozzá illesztett sajtóanyag és a névmagyarázat végképp adattár jellegűvé tesz. Gerő András könyve egyértelműen az országos nagypolitika kontextusába helyezi a Kossuth tér történetét, melyet elsősorban politikatörténeti nézőpontból vizsgál, helyenként aktuálpolitikai felhangokkal, így munkáján nem ildomos számon kérni a társadalomtörténeti megközelítés hiányát. Ez a hiány azonban – a szimbolikus térhasználatról mondottak kivételével – erősen korlátozza a munka eredményeinek társadalomtörténeti felhasználhatóságát.

Takács Tibor